

РАЈКА БИГОВИЋ-ГЛУШИЦА (Никшић)

СПЕЦИФИЧНИ СЛУЧАЈЕВИ
ТВОРБЕ ПРИДЈЕВА У ЈЕЗИКУ
ЦРНОГОРСКИХ ПИСАЦА XIX ВИЈЕКА
(Придјеви на *-ћи*)

1. Од великог броја придјевских творбених модела у црногорској писаној ријечи XIX вијека посебно су се показали интересантним поједини случајеви творбе сложених придјева типа: *џолоисџуцале* коже, *џрекоморна* тица, *неџиџома* Црногорка; затим, придјеви субјективне оцјене као што су: *младоликасџо*, *џосџар*, *џрижуџа* и др. и на крају, придјеви на *-ћи*. За ову прилику од поменуте три групе придјева изабрали смо придјевске облике на *-ћи*, како девербативне придјеве с наставом *-ћи*, тако и адјективизирани активни партицип презента. Иако процес адјективизације партиципа не улази у творбу ријечи, мада о томе у науци има различитих мишљења¹, узели смо за анализу придјевске облике настале овим процесом из више разлога: прво, у савременом српском језику, из унутарјезичких потреба за економисањем у изразу или под утицајем страних језика, дошло је до праве експанзије

¹ Руски лингвисти сматрају да је то лексичка појава дијахроног карактера (В. В. Лопатин, М. Ф. Лукин, Л. И. Удалова и др.), М. Стевановић овај процес посматра као попридјевљивање глаголских прилога (*Поџридевљивање џлаџолских џрилоџа на -ћи*, Јужнословенски филолог XVIII, Београд 1949/50, стр. 55-85; *Савремени срџскохрвајски језик II Синџакса*, Научна књига, Београд 1979, стр. 745-752), док М. Миновић сматра да овим процесом настају нови придјеви у морфолошком оквиру глаголског прилога садашњег (*О адјекџивима (и адвербима) у облику џлаџолскоџ џрилоџа садашњег у савременом срџско-хрвајском/хрвајскосрџском књижевном језику*, Свјетлост, Сарајево 1978, стр. 3 27).

придјевских облика на *-ћи*², друго, код писаца XIX вијека из Војводине³, а и код других старијих писаца⁴, фреквентне су придјевске форме на *-ћи* често партиципског значења; и треће, како је продуктивност ових облика у народном језику мала, интересантно је видјети како се они употребљавају код црногорских приповједача који имају снажно упориште, баш, у народним говорима.

2. Језички материјал који нам је послужио за анализу ексцерпиран је првенствено из дјела Марка Миљанова и Стефана Митрова Љубише⁵, из разлога што оба писца важе за "ванредне језичке ствараоце"⁶. Од осталих 11 црногорских приповједача чију смо прозу истраживали⁷, само се код четворице јављају придјевске форме на *-ћи* и то код тројице завичајно везаних за Боку (Вук Врчевић - Рисан, Марко Цар - Х. Нови и Вицко Трипковић - Доброта). Четврти аутор који потврђује употребу поменуте придјевске форме, истина, само једним примјером, јесте Андрија Јовићевић из Ријеке Црнојевића.

I

3. Девербативни придјевци с наставом *-ћи* слабе су продуктивности. У језичком материјалу наших писаца регистрован је само придјев *ораћи* и то код С.М. Љубише:

При тисућу рала *ораће* земље по Долима и Мрчеву Пољу, једем арбанашко брашно (178).

² Љ. Суботић, *Актуелизација једног сеџменџа језика њедвуковског њериода у савременом српском језику*, Књижевност и језик 1-2, Београд 1995, стр. 43-48; Олга Брајичић, *Нарушавање норми или њенденција развијка српског језика*, НССУВД 24/1, Београд 1995, стр. 60.

³ Љ. Суботић, *Судбина њарџициџа у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Прилози проучавању језика, Нови Сад 1984, стр. 5-81.

⁴ Примјери наведени у расправама о овој језичкој појави код Стевановића (у већ наведеним радовима) затим, код Т. Маретића (*Грамаџиџка хрвајског или српског књижевног језика*, Матица хрватска, Загреб 1963), А. Мусића (*Значење и уџоџреба њарџициџиџа у српскохрвајском језику*, Рад књ. 250, ЈАЗУ, Загреб 1934, стр. 127-157) и А. Белића (*Једно начелно њиџање*, Наш језик II, Београд 1934, стр. 1-6).

⁵ Примјери из дјела М. Миљанова узимани су из двије књиге његових сабраних дјела (Марко Миљанов Поповић, *Сабрана дјела: Криџичко издање*, ЦАНУ, Титоград 1989), при чему смо у раду примјере из прве књиге обиљежавали са Књ. 1. а из друге Књ. 2. Материјал из дјела С.М. Љубише ексцерпиран је из књиге *Приџовиџесџи црногорске и њриморске*, Српска књижевна задруга, Београд 1924.

⁶ Д. Брозовић, *Енциклопедија Југославије*, Црн-Дј, 61.

⁷ У овом раду испитиван је језички материјал црногорских приповједача заступљених у књизи *Изџвиџеч, црногорска њриџовједачка њроза од Њеџоџа до 1918*, избор, предговор и поговор Чедо Вуковић, Библиотека "Луча", Графички завод, Титоград 1973.

ако ли почем не послушам, наредио је кнезу, да ми село изједе *ораћеџа* вола у глобу (170).

О постанку девербативних придјева рекао је све управо, Радосав Бошковић⁸, човјек у чији се спомен окупљамо овдје у Црногорској академији. Он сматра, насупротив Миклошичу, Даничићу, Мејеу, Вондраку и Хавранеку, да су ови придјеви настали од старог облика датива глаголских именица и значе оно што је намијењено за појмове који се именују тим глаголским именицама, тако да је *ораћа земља* земља за орање, која се оре, а *ораћи во* је во за орање, који оре. То је, наравно, основно значење њихово, с тим што у наведеном примјеру синтагму *ораћа земља* можемо тумачити и као земља која раћа, даје приход, земља која је обрадљива и плодна, тако да јунак приповјетке, иако има "тисућу рала" такве земље, од ње нема никакве користи и једе брашно с арбанашких њива. *Ораћи во* у Љубишином примјеру је и во који је велики и снажан, најбољи међу говедима, за разлику од мањих и слабијих који нијесу способни да вуку рало. Узимањем таквог вола, а не неког мањег, у име глобе, казна за домаћина је већа.

3.1. Код већине црногорских приповједача регистрован је и придјев *ручањи* који је према мишљењу Р. Бошковића истог поријекла као девербативни придјеви нам *-ћи*.⁹

Ту се разиђу и уговоре станак у *ручање* доба дневи (119, Љубиша).

а ви спите до *ручањијех* доба (112, Л. Јововић)

Дођу већ најдебља *ручања* доба (128, Л. Јововић)

До *ручање* доба, ..., бјеху скупљени (145, Ј. Иванишевић)

Недје је испред *ручањих* доба, а они на помол ... крстачкога ланца (256, Р. Перовић)

са очигледним значењем одређивања временског периода када се обавља ручак-ручање.

II

4. Што се, пак, тиче адјектива насталих од активног партиципа презента - њихова је употреба фреквентнија и занимљивија. Од писаца чији језички корпус смо истраживали у овом раду, у расправама о појави адјективираних партиципа¹⁰ узимани су примјери само из дјела М.

⁸ Р. Бошковић, *О њидјевима њиња ораћи*, Наш језик, књ. I, св. 3-4. нове серије, стр. 116-131.

⁹ Оп. цит. 120-123.

¹⁰ Мислимо, прије свега, на расправу М. Стевановића *Појридевливање глаголских њрилоџа на -ћи*.

Миљанова и С. М. Љубише. Оба аутора сврстана су у групу писаца код којих мјера употребе ове категорије одговара њеном стању у народним говорима¹¹. Наведена су по три примјера од оба писца и то код М. Миљанова:

Има несретњега сина који мјесто *доброчинећеџа*
оца свако неваљанство чини (Књ. 2, 158)
Не ниска грабња, *жмурећа*, само да ију (Књ. 2, 160)
... најљепше мјесто за *долазеће* мусафире (Књ. 2.13)

и код Љубише:

Отацбине и *болећеџа* није (15)
Да се намјери на духовника *болећа* и милостива (194)
Закључено на обичном мјесту од правде и печачено *висећим*
печатом(16)

Примјери из Љубишина дјела *болећи* и *висећи* имају својства и службу ријечи деклинације и обични су у широкој народној употреби. Придјев *болећи*, промјеном унутрашњег значења, не значи да нешто или некога што боли, већ означава да је неко саосјећајан, њжан, милосрдан, добар и сл. Други примјер, *висећи њечай* је "печатни отисак који виси на врпци и причвршћен је на исправи"¹² за разлику од неке друге врсте печата, те тако представља типичан случај устаљене везе у функцији номинације.

Међу примјере који су обични у народним говорима можемо сврстати и следеће, код Љубише:

Шћепец принесе Вуку ракије и *врућеџ* хлеба (152) придјев *врућ*, настао је промјеном унутрашњег значења основног глагола и има све особине правих придјева (оба рода и компарацију).

У примјерима из дјела М. Миљанова:

Тако сваке године очеви својијема синовима вијетају да те о *идућему* марчу на Косову (Књ. 1, 428)

е се није могло ни имало кад пријед *идућеџа* марча (Књ. 1. 428) значење основног глагола није у потпуности измијењено, па је *идући* онај који долази, наилази, дакле, ипак иде - али као први на реду. Овакви адјективни облици су данас, свакако, у широкој употреби, с тим што немају ни компарацију ни два видска облика.

У потпуно истом значењу придјева *идући* код Вука Врчевића је регистрован попридјевљени партицип глагола *доћи*:

О *дојдућем* Митровудне напуња се десет година (45, Врчевић)

4.1. За примјере из дјела М. Миљанова које је М. Стевановић навео у поменутој расправи, не би се могло рећи да су обични у говору

¹¹ Оп. цит. 63-65.

¹² *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига четврта (ограшје-претња) Магица српска, Нови Сад 1971.

најширих народних слојева, већ прије да су настали пишчевим напо- ром да се што љепше и књижевније изрази, а под утицајем веома при- сутних облика на *-ћи* глаголског прилога садашњег у служби одређи- вања глагола. Тако је неко некога *некѝећи* убио (Књ. 2,52), кућа се *некѝећи* зажди- ла (Књ. 2, 290), омакне се коме пушка *некѝећи* у пазар (Књ. 2,52) и према тим облицима имамо и *некѝећа* неистина (Књ. 2,337) за неистину која се нехотице изговорила.

Синтагму *жмурећа грабња* М. Стевановић објашњава као "граб- њу по сваку цијену, грабњу која се врши затворених очију, жмурећи"¹³. Синоним адјективизираном партиципу *жмурећа* је придјев *слијеја* те тако *жмурећу грабњу* одређујемо као грабњу која се врши не водећи рачуна о последицама, грабња ради грабње. *Долазећи мусафири* су му- сафири који с времена на вријеме стално долазе и то стално вршења радње долажења има свевременски карактер и постепено постаје осо- бина онога који долази.

4.2. Поред наведених у језичком корпусу М. Миљанова регистро- ван је читав низ адјектива на *-ћи* у морфолошком оквиру глаголског прилога садашњег. Једна од њих је и следећи примјер:

Жмурећа раја отвара своје санљиве очи, види пред собом ајду- ка наоружана (Књ. 1, 423).

Да би објаснили значење придјева *жмурећа* позваћемо се на контекст. Наиме, ради се о појави буна и устанака, под вођством одважних хај- дука у вријеме слабења турског царства. Поробљена раја, успавана вјековним ропством се буди, отвара очи и с борбом за слободу почиње и њен вид. Са граматичког становишта облик *жмурећа* је придјевски употријебљен јер га можемо замијенити придјевом *слијеја*, скоро као потпуним синонимом.

У примјеру:

Искрен је Турчин кад се препане, не умије страх крити но га *леѝећијем* језиком на итању кажује (Књ. 1, 433)

облик *леѝећи* употријебљен је придјевски јер глагол у основи означа- ва једну особину појма који одређује, за разлику од сличног појма без такве особине. Тако неко говори *леѝећијем* језиком, тј. брзо, нераз- мишљајући, "на итање" а не полако, трезвено, смишљено.

По истом принципу може се објаснити и придјев у следећој рече- ници:

Све се честито код њега може нај иако му је чешће пута пре- суда *ѝрчећа* ка поточина (Књ. 1,457)

ријеч је о нашем народу о коме писац каже доста лијепога, сем што му је *ѝресуда ѝрчећа* понекад, тј. народ донесе суд о некоме или о нече-

¹³ М. Стевановић, *Поридевљивање глаголских ѝрилога на -ћи*, 57.

му, површно, пристрасно, непромишљено, брзо као што је поток брз, али "ласно се поправи и поврати и на разлог дође".

Особину општег карактера, такође, означава придјевски облик на *-ћи* у следећем примјеру:

да видиш вриједност твоје *одобрајуће* честитке (Књ. 1,421)
у којем облик попридјевљеног партиципа квалификује честитку о којој је ријеч, за разлику од неке друге која нема ту особину. Синтагма *одобрајућа честийиика* односи се на писмо непознатог Србина књазу Данилу којим се књазу честита на стравичном покољу Куча од црногорске војске. Овај догађај Марка је дубоко озлоједио и болио, а посебно кад се о њему говорило са одобравањем.

4.3. Нешто другачију употребу посматраних облика имамо у примјерима:

примите *љубећи* поздрав од вашијег *љубећује*
и оданије Марка и Стефе (Књ. 2,359)

Примите најсрдачнији поздрав... од вашијех *љубећујех* ве Стефе и Марка (Књ. 2,362)

очигледно је да су облици на *-ћи* употребљени као устаљене форме типичне за кореспонденцију једнога времена. *Љубећи* поздрав није поздрав који љуби, већ љубазни поздрав, значи, овај облик има придјевско-атрибутско значење. Иначе, у језику старе књижевности није риједак случај да се облик *љубећи* употребљава у значењу љубазан, мио, умиљат и сл.¹⁴ Међутим, типично партиципско значење имамо у друго примјеру *љубећујех* ве, у којем адјективизацију спречава објекатска допуна уз облик на *-ћи*. Управо та објекатска допуна синтаксичко-семантички га одређује као глаголску форму, тј. као партицип који се на површинској структури реченице понаша као кондензатор релативне реченице, тако ћемо од *љубећујех* ве *Стефе* и *Марка* трансформацијом добити од *Стефе* и *Марка* који вас љубе.

5. Партиципско значење форми на *-ћи* очигледно је у примјеру из Љубишина дјела:

Ове коше пуне, удушене супором, паклом и кучинама,
џоруће и вреле, оборе на стотине низ брдо(53)

Овдје је ријеч о кошарама које су гореле у једном тачно одређеном временском интервалу битке за Скадар, тако да околиност и привременост присуства те особине онемогућава адјективизацију.

Граматичко значење глагола задржао је облик на *-ћи* и у примјерима из дјела других црногорских приповједача:

Топови - викну младић весело, погледавши у *издишуће* рањеника (205, А. Јовићевић)

и у помоћ од глади и куге *сїрадајућих* својих суграђана (232, В. Трипковић)

¹⁴ В. Речник САНУ, књига 2. стр. 674. и тамо наведене примјере.

У обје реченице партиципски облик се понаша као кондензатор релативне реченице у којој се тај трансформисани облик јавља као предикат. *Издшиући* рањеник има ту особину временски ограничено, а суграђани су страдали у једном временском периоду у прошлости, такође, ограниченом.

6. Употребу форми на *-ћи* у следећим примјерима можемо окарактерисати придјевском јер се њима означавају особине општег карактера и квалификују неки појам различит од других, управо, посједавањем те особине:

то је отмена дама, која умије носит образину
и увијек приказати *смијешеће* лице (240, В. Трипковић)
Тмасти облаци не пуштаху ни један трак свијетла
да потамни *умирући* пламичак фењера (225, В. Трипковић)
успије у заметку да савлада *ѓрозећу* олују (90, М. Цар)
он већ осјећаше над својом главом сијевање и
тутњаву *ѓрозеће* олује (99, М. Цар)
Њежна сентименталност овијех и сличнијех стихова
подстицала је још већма *букћећу* страст (М. Цар, 103)

7. Није у природи српског језика употреба попридјевљених форми на *-ћи* са прилошком одредницом уз њих¹⁵ сем у случајевима да такве синтагме постану сложеницом. У језику М. Миљанова регистрована су два таква примјера:

има несретњега сина који мјесто *добročинећега*
оца свако неваљанство чини (Књ. 2, 158)
мана ова од које ми се *доброжелећи* пријатељи боје (Књ. 2, 172)

М. Стевановић наводи, управо, облик *добročинећи* као примјер партиципске употребе "глаголског прилога" са одредницом јер су дјелови ове сложенеци написани одвојено. Међутим, очигледно је да је то једна морфо-семантичка цјелина која је и у Марковим аутографима написана заједно.

III

8. Из свега наведеног можемо закључити следеће:

Код једног броја црногорских приповједача XIX вијека евидентна је употреба придјевских форми на *-ћи*, док код других није. У прву групу стваралаца иду два најзначајнија: М. Миљанов и С. М. Љубиша (посебно овај први) и писци који су, углавном, из Боке Которске. Друга група приповједача (Ђ. Перовић, Ф. Ковачевић, Л. Јововић, С. Шобајић и др.) не употребљавају поменуте придјевске облике под утицајем народних говора за које, иначе, није типична ова језичка појава.

¹⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 749.

Постојање ове лексичке категорије код писаца XIX вијека са црногорског подручја, а с обзиром да је она била раширена у старијим типовима књижевно-језичког израза говори нам о константности и о континуитету њене употребе. Потреба за оваквим облицима, значи, постојала је и у ранијим фазама развоја нашег језика, па стога није чудо што је данас у савременом српском језику, из потребе за економисањем у изразу, веома продуктиван процес стварања придјевских форми на *-ћу*.

Rajka Glušica

SPECIFIC CASES OF ADJECTIVE FORMATION IN THE LANGUAGE
USED BY MONTENEGRIN WRITERS OF THE 19TH CENTURY
(adjectives ending in *-ći*)

Summary

The author points out that examples of adjectivized present participle active existed in the Montenegrin narrative prose of the 19th century, especially in the works of Marko Miljanov, which proves the continuity of this linguistic phenomenon up to the present.